

H. Meijers

De Vereniging voor tuin- en landschapsarchitectuur organiseerde op 17 oktober een studiedag onder de bovenvermelde titel. Vergaderruimte was gevonden op de buitenplaats "Queekhoven" in Breukelen; aan de meesten meer bekend als trefpunt voor zang en snaarspel dan als conferentieoord, maar van allure zeer passend voor de gelegenheid. Weliswaar komt het huis zelf er nauwelijks aan te pas — de zaak speelt zich af in een wat nuchter bijgebouw achter op het terrein, opgeluisterd met de naam "paviljoen" — maar de aanwezigheid van een tweetal concertvleugels verschaft compenserend cachet en de wandeling er naar toe, door het park, vergoedt veel. Nu terzake.

Drie sprekers voerden het woord: achtereenvolgens jhr. dr. H. W. M. van der Wijck, dr. Chr. van Leeuwen en ir. N. M. de Jonge over respectievelijk de cultuurhistorische betekenis van de buitenplaats, de landschapsecologische kwaliteiten ervan en, ten slotte, zijn betekenis voor het landschap. De bijeenkomst werd afgesloten door een forumdiscussie onder voorzitterschap van prof. Vroom.

Hoop doet leven. Elke keer opnieuw doet zo'n samscholing de heimelijke verwachting ontstaan dat de steen der wijzen er onthuld zal worden, tegelijkertijd wel beseffend dat dat er waarschijnlijk toch niet inzit, maar je weet tenslotte maar nooit. Ditmaal was er aan het slot toch te weinig reden tot opgewektheid; het is nog maar de vraag of de sprekers bijdroegen in een verheving van de aandacht voor de buitenplaats in een mate die voor dit onderwerp gepast mag worden geacht — het minste dat verlangd zou kunnen worden bij een thema dat een bedreiging als kern heeft. Van het uitzetten van een koers tot afwendings of vermindering ervan valt ternauwernood te spreken. Nu is dat ook niet zo eenvoudig, want die bedreiging komt in feite neer op een voortdurend proces van vrijwel totale onttakeling, waarvan het einde al aardig in zicht komt. Dat komt natuurlijk niet zo maar ergens vandaan; het ontspruit aan een maatschappelijke situatie waar de instandhouding van de ter sprake zijnde fenomenen dusdanige krachtsinspanningen vergt dat die zonder steun vanuit de gemeenschap niet meer op te brengen zijn. Zulk een culturbesef valt niet een-twee-drie op de been te helpen en zeker niet als dat niet alleen met de mond, maar tevens metterdaad en vooral met de por-

temonnaie beleden zal dienen te worden. Dan zijn opperste vijlt en grote hardnekkigheid geboden.

Jhr. van der Wijck schetste in enkele hoofdlijnen de ontwikkeling van de historische buitenplaats, het historische landgoed hierbij bewust buiten beschouwing latend. Bij dit laatste is de onderlinge verwevenheid van huis en park namelijk doorgaans minder sterk, althans in uiterlijke verschijning, dan bij de buitenplaats. Bij de beschermende maatregelen ten bate van het monumentaal bezit komen die parken tot op heden eigenlijk vrijwel niet aan bod, wat des te betreuenswaardiger is omdat enig inzicht in de historie van ontstaan en ontwikkeling de hechte verwechting van huis en park terstond aan het licht brengt. De schaarste aan voorhanden literatuur op dit punt werkt stellig niet bevorderlijk tot het wegnemen van het gebrekkige inzicht in die samenhang; de totale boekerij kan gemakkelijk in een actetas en de laatste tientallen jaren is er eigenlijk niets meer bijgekomen. De spreker vermeldt hierbij overigens niet zijn eigen, recente dissertatie; die heeft evenwel een nogal beperkte verspreiding en is ook, zoals dat dan meestal het geval is, niet naar een brede lezerskring toegeschreven.

Buitenplaatsen vinden hun oorsprong in boerderijen, waar de pachter veelal de plicht had om ten gerieve van zijn heer bij voortdurend een verblijfsgelegenheid in gereedheid te houden, die op den duur de vorm van een complete behuizing kon gaan aannemen; ofwel in een gemoderniseerd middeleeuws kasteel. Het Nederlands regentenpatriciaat was in die middeleeuwen sterk geïnteresseerd; waar het uiterlijk tekort schoot werd, bijvoorbeeld door het alsnog bijbouwen van torens, gesuggereerd hoe het eigenlijk zou behoren te zijn.

Typend voor de Nederlandse situatie waren de lange assen ten opzichte van de smalle percelen; met allerhande kunstgrepen werden die assen uitgerekt om aldus een uitgestrektheid van eigendom te suggereren die niet met de formele situatie overeenstemde, behendig gebruik makend van aanwezige torens, lanen, wateren en dergelijke. Vooral dit axiale karakter, gegrondvest in reeds bestaande landschappelijke motieven heeft niet weinig bijgedragen tot de verankering van het huis in zijn omgeving. Evenzeer Ne-

derlands is de manier waarop bij deze grootsheid van gebaar de hand stevig op de beurs geklemd blijft; alles goed en wel, maar produktie blijft de hoofdschotel en van echte, ruimte vragende versiering, laat staan van het uitleven van pronkzucht kan geen sprake zijn. Dit in zijn rechtzinnigheid toch wel bekoorlijke principe heeft gevoerd tot resultaten met een onmiskenbare eigenheid; later, in de 18e eeuw, raakt de kloekheid zoek en komt de minder markante landschappelijkheid in zwang (Michaël, Petzold, Zocher) die voor werkelijk spectaculaire beelden een onbekrompenheid in allure vergt, die in ons land blijkbaar niet in voldoende mate op te brengen is. Vervolgens een nogal uitvoerige uiteenzetting over de rol die in dit tijdvak is vervuld door Prins Frederik, een en ander aan de hand van de geschiedenis van "de Paauw" te Wassenaar. Door de vermoedelijke onbekendheid van het merendeel der aanwezigen met de overvloed van namen en personen die ter consumptie werd aangeboden zal dit wel enigszins aan zijn doel voorbij geschoten zijn. De inleider werd gekweld door een wederspannige diaprojector en een wat invalide microfoon zodat de laatste dia's en de beloofde opinie over de restauratie van het Loo, die als een bedreiging van het levenswerk van Koningin Wilhelmina werd gekwalificeerd, tenslotte helaas aan de vergadering onthouden moesten blijven, vooral het laatste ongetwijfeld tot teleurstelling van velen.

Vervolgens dr. Chr. van Leeuwen die in zo kort mogelijke bewoordingen het raamwerk schetste van de door hem ontwikkelde relatietheorie, die zo lang-

zamerhand ook buiten de kring van directe insiders enige bekendheid begint te verwerven. Niettemin zijn er natuurlijk nog steeds zeer velen voor wie dit nog bepaald geen gesneden koek is en niet zelden zelfs in het geheel geen koek. Het is de vraag of zo'n beknopte samenvatting daar nu veel aan verbetert: voor de wetenden brengt het eigenlijk niets nieuws en voor de have-nots gaat het te snel en is het te compact gesteld om verwerkbaar te zijn. Toch valt het niet achterwege te laten om het wezen te kunnen begrijpen van hetgeen van Leeuwen wil betogen: hoe natuurlijke waarden — en landgoederen en buitenplaatsen zijn wat dat betreft nog steeds relatief goed bedeed — voor een belangrijk deel te danken zijn aan de (agrarische) bedrijvigheid van de mens die, vaak honderden jaren lang, in een vast, want aan de seizoenswisselingen ontleend ritme telkens hetzelfde patroon van land-, tuin- en bosbouwkundige maatregelen ten uitvoer legde.

Steeds hetzelfde en dat gedurende zeer lange tijd, ziedaar een steeds weerkerende achtergrond van situaties van hoogwaardige natuurlijke betekenis. Dit eindeloos herhaalde patroon van mesten en akkeren, maaien, beweiden, kappen, dunnen enzovoorts heeft selecterend gewerkt: het in eerste aanleg min of meer homogeen gespreide complex van bodemmineralen raakte onderworpen aan een transport- en distributieproces, dat de in (plantaardige) organische stof opgeslagen, aan de bodem onttrokken bestanddelen elders deponeerde en verzamelde. Zo ontstonden gaandeweg voedselrijke enclaves in een in vergelijking daarmee voedselarme omgeving. Daarin de-

Landgoed "Groeneveld" te Baarn.

Foto: KLM Aerocarto.

den zich allerlei gradaties voor, afhankelijk van de omstandigheden; tesamen met een aantal andere invloeden als licht en vocht vormden zij het rijke en wisselende patroon van levensomstandigheden voor planten en dieren.

De naar verhouding geringe voorradigheid van opneembare bodemmineralen vormt de sleutel tot het ontstaan van een grote soortenrijkdom. Waar weinig te verdelen valt wordt veel vernuft gevergd om aan de kost te komen; in voedselarme situaties gaan ook de kleine en zeer kleine verschillen gewicht in de schaal leggen en worden hoge specialisaties vereist om daarop in te kunnen spelen. Vooral het element fosfor schijnt hierbij een elementaire positie in te nemen; mogelijk hangt dit samen met de doorgaans geringe mobiliteit van de verbindingen waarin het voorkomt, als gevolg van hun geringe oplosbaarheid. Iets wat moeilijk van zijn plaats raakt geeft al gauw aanleiding tot het optreden van veel schakeringen in een klein bestek; de overeenkomstige aanpassingen in de plantenwereld worden zichtbaar in een ruime variatie van soorten.

Waar voedsel ruimschoots en in overdaad voorradig is, is er weinig kunst aan; het gegoochel met minime verschillen is hier zonder betekenis, het is het domein van de soorten die het zo precies niet nemen, overal raad mee weten en in grote massa's tegelijk voorkomen. De hooggespecialiseerde aanpassingen ruimen het veld en de variatie in soorten wordt beduidend geringer. Dit vormt een van de belangrijkste achtergronden van de afname in soortenrijkdom sedert de invoering van de kunstmest, waardoor het voedselniveau van de bodem in zijn algemeenheid, in snel tempo tot voordien ongekende hoogten is opgevoerd. Daar hebben nog tal van nevenontwikkelingen in meegespeeld, maar dat zou nu te ver gaan voeren.

Waar het om gaat is dat de meeste landgoederen en vooral buitenplaatsen in dit opzicht een lang niet zo explosieve ontwikkeling hebben gekend als de strikt agrarische gebieden; het zijn veelal enclaves gebleven van betrekkelijke rust waar de in tijdvakken van vele tientallen — soms honderden — jaren opgebouwde milieukwaliteiten zich redelijk hebben kunnen handhaven. In het bijzonder de wat verwaarloosde graslandvegetaties zijn ecologisch waardevol.

Niettemin is ook de natuurlijke waarde van de buitenplaats niet onberoerd gebleven door de zeis van de vooruitgang. Veranderingen in het beheer, vaak zelfs het eenvoudigweg achterwege blijven ervan voeren door hun karakter tot niet gering verval. Deze constatering vertoont een opmerkelijke parallel met een opmerking uit het betoog van jhr. van der Wijck, die van mening was dat het beeld van vele buitenplaatsen vertekend raakte door het achterwege blijven van periodieke vellingen, zoals die van hakhout. Hij merkte op dat het bos hierdoor "uit zijn voegen groeit".

Aan de hand van een aantal verspreidingskaartjes werd door van Leeuwen vervolgens getoond hoe het voorkomen van een zekere groep planten vrijwel samenvalt met de streken waar buitenplaatsen geconcentreerd voorkomen. De milieuomstandigheden aldaar bestempelen ze tot wijkplaatsen van soorten als mosbloempjes, knolsteenbreek, daslook, holwortel, voorjaarshelmbloem en een aantal andere, die onder de naam stinseplanten worden samengevat. Dit stinsemilieu wordt overigens ook wel aangetroffen op oude wallen, kerkhoven, ruïnes en dergelijke.

Het zou, met name met het oog op een beheersvorm van buitenplaatsen die rekening wil en kan houden met die bijzondere ecologische betekenis, belangwekkend zijn geweest om meer te vernemen over de geaardheid van die specifieke levensomstandigheden op buitenplaatsen en volgens welke werkwijzen hun voortbestaan in de huidige tijd valt na te streven. Het praktisch gerichte antwoord op een vraagstuk, dat nu inmiddels enigermate geprofileerd was, kwam helaas niet uit de verf te voorschijn.

Ook de derde spreker, ir. N. M. de Jonge, in wiens voordracht de betekenis van de buitenplaatsen voor het landschap aan de orde waren, kon niet komen tot min of meer duidelijk afgebakende kaders waarbinnen het voortbestaan van die betekenis te verzekeren zou zijn; alhoewel toch wel een vingerwijzing in die richting werd gedaan, waarover zo dadelijk meer.

In zijn inleiding, waarin de buitenplaats werd aangeduid als een gloriepunt van het landschap en een plaats van verdichting en verzameling van de eigenaardigheden van een streek, werd — terecht — gesteld dat streven naar behoud niet voldoende is: begeleiding naar nog grotere landschappelijke rijkdom is tevens geboden.

Enkele flitsen uit een belangwekkend historisch overzicht: in het antieke Rome bedroeg de oppervlakte aan parken circa het vijfvoudige van die van Londen in de huidige tijd; het aanzienlijke areaal aan tuinen, dat in de Middeleeuwen annex was aan kloosters, abdijen en kerken; de trek naar buiten tijdens de Renaissance en het ontstaan van buitenplaatsen in verband daarmee, deels als gevolg van het zoeken naar rust die zozeer het kenmerk van het platteland was, deels ook als gevolg van regelrechte pronkzucht die in de buitenplaats gestalte kon krijgen. Bepaalde streken vertoonden gaandeweg een aaneenschakeling van buitenplaatsen (Gooi, Eemland, de Stichtse Lustwarande en zo meer) waardoor het landschapsbeeld in belangrijke mate getypeerd raakte; dat is trouwens nog zo. Waar dat ook het geval was, maar voor een groot deel teloor ging, is Walcheren. Uit kaartmateriaal en andere gegevens komt het beeld te voorschijn van een streek die in het midden van de achttiende eeuw voor ongeveer 1/8 deel uit buitenplaatsen bestond — meer dan 150 in getal —

met een hoogst gevarieerd en kleinschalig landschap als resultaat. In de Franse tijd zet het verval in; de laatste wereldoorlog, met bombardementen en inundaties, maakt tenslotte grote schoonmaak.

De Jonge trekt de volgende conclusies:

— de liefde tot de natuur en de lust tot buiten wonen is het sterkst op het hoogtepunt van een cultuur.

— ontkenning van de waarde van het buiten wonen voert tot verval van het landschap.

— de werkelijke hoogtepunten in het cultuurlandschap ontstaan wanneer de bewoners die zélf kunnen (laten) maken.

Op grond hiervan en van nog enkele tussenliggende overwegingen poneert de Jonge de suggestie dat in het bijzonder aan volkstuinten en tweede woningen, zowel in complexen als in meer solitaire vorm, bijdragen te ontleen zijn voor de diversiteit van het landschap, dat bij zijn voortgaande ontwikkeling in vele andere opzichten de neiging vertoont te vervlakken en te verschromelen. De vervaging van de grens tussen stad en land is in dit opzicht zeker niet de minst belangrijke factor.

Aandacht wordt gevraagd voor het idee om de bouw van tweede woningen, mits gekoppeld aan een minimale terreinomvang van bijvoorbeeld twee hectaren, minder sterk af te remmen en eventueel zelfs te stimuleren, teneinde daarin impulsen te zoeken voor herstel en bevordering van verscheidenheid in het landschapsbeeld. De aanleg en ontwikkeling van dergelijke verblijfs-elementen zou dan wel aan zekere voorwaarden moeten voldoen om met enig recht aanspraak op de kwalificatie "lustoord" te kunnen maken.

De Jonge zag er kennelijk wel wat in, maar die opvatting werd toch niet door eenieder gedeeld; per slot valt hetgeen er op dat punt en tot nu toe ten beste is gegeven nu niet direct als een ijzersterk en overtuigend voorbeeld te beschouwen.

Waar het tegengas voor voortschrijdend en steeds dreigender verval van buitenplaatsen — om van nieuwe groei nog niet te spreken — vandaan zal moeten komen, blijft ook na deze studiedag een open vraag.